

Heraldika – címertan

KŐFALVI TAMÁS

82

A heraldika a címerekkel foglalkozó történeti segédtudomány, amelynek eredete a középkorba, egy nagyon is gyakorlatias tevékenységig nyúlik vissza. A középkorban a lovagi harcmodor elterjedésével a páncélt viselő lovagokból gyakorlatilag semmi nem látszott, a vért a testüket, a sisak pedig az arcukat takarta el mások elől. Ezért felismerhetőségük biztosítása érdekében páncéljukat és fegyverzetüket különböző festékek alkalmazásával, illetve tárgyak felerősítésével tették egyedivé. A látthatóság szempontjából kiemelt helyet kapott a lovag pajzsa és sisakja. Ennek a folyamatnak természetes velejárójaként jelentek meg azok a személyek, a heroldok, akik ismerték és nyilvántartották az egyes lovagok fegyverzetének megkülönböztető jegyeit. Mivel a pajzsok és sisakok ezen mintái és díszei öröklődővé váltak, így a heraldikai nyilvántartások segítségével teljes családfákat lehetett felrajzolni, a családi genealógia eseményei (pl. házasság, öröklés) a címerek ábrázolásain is nyomot hagytak.

A címereknek a fegyverviseléshez kapcsolódó eredetére utal, hogy a címer megnevezése számos nyelvben a fegyver, fegyverzet szóval függ össze: *arma, armorum* (latin), *arma* (olasz), *arms* (angol), *armes, armoiries* (francia), *Wappen* (német).

Egy idő után az eredetileg pusztán a fegyverzet megkülönböztetésére használt megoldások elszakadtak a fegyverektől, azok az adott személy, illetve családja általánosan alkalmazott egyedi jelévé, címérévé váltak. A címerek hamarosan a nemesi származás, az előkelőség általánosan elfogadott jelképei lettek, így már csak uralkodói adományozás révén lehetett hozzájuk jutni.

A címeradományozás eszköze a díszes kiállítású címeradományozó oklevél, címereslevél (*armális*) volt, amely a címer leírását és sokszor annak ábrázolását is tartalmazta. Ennek az oklevélnek a megőrzése a tulajdonos számára kiemelt jelentőséggel bírt, hiszen az társadalmi, gazdasági, jogi előnyöket (kiváltságok, nemesi jogállás) is biztosított. Magyarországon az elszegényedett nemeseket armális nemeseknek, armalistáknak nevezték, arra utalva, hogy nemesi mivoltuk egyetlen oszlopa címereslevelük volt. A cí-

merek adományozásának és nyilvántartásának következtében alakult ki a címerleírás, amelynek célja, hogy a megfelelő szakkifejezések használata révén minél tömörebben, de minden lényeges információt tartalmazva szavakkal írja le a címert olyan részletességgel, hogy annak alapján a címerművész grafikusán is meg tudja alkotni azt.

A magyar címer szó az ófrancia, sisakdíszet jelentő *cimier* szóból ered, első ismert magyarországi előfordulása kapcsán 1326-ban is ebben a jelentésben szerepel: Károly Róbert sisakdíszet adományoz, amely egy aranyozott kék szárnyát kiterjesztő sólyom, szárnyai alatt lóherével, csőre fölött aranyozott levelű, zöld ágacskával.

A címerhasználat, egyre szimbolikusabbá váló funkciói révén, kilépett a lovagság köréből, sőt magát a lovagság intézményét is messze túlélte. A nemesség szélesebb köre, egyházi személyek és testületek, városok, céhek egyaránt szívesen alkottak vagy kértek címert maguknak, mára pedig számos közösség, intézmények, nemzetközi szervezetek, vállalatok és természetesen egész országok önazonosságának fontos összetevője a címerek használata. Nagy-Britanniában mind a mai napig működik az 1484-ben alapított Címerhivatal (*College of Arms*),

Lovagi torna modern rekonstrukciója

amely a heraldikai és genealógiai kutatások mellett a címeralkotás és címeradományozás szerve is.

A címerek elterjedésével párhuzamosan a címeralkotás szabályai is kialakultak. A pajzsok és a sisakok alakjára, az azokon alkalmazható színekre és motívumokra vonatkozóan különböző előírások születtek.

Az úgynevezett Hyghalmen-tekercs, az 1400-as évek végéről

Ezeket az előírásokat azonban nem minden országban tartották be következetesen, így például a magyarországi nemesi címerhasználat is erősen egyedi jellemzőket mutat.

A címerek legfontosabb része a pajzs, amelyet geometriai osztásokkal (heroldalak), valamint heraldikai színekkel (vörös, kék, zöld, fekete), heraldikai fémekkel (arany és ezüst) és – főleg Nyugat-Európában – bundabőrökkel (hermelin, sötét mókusz) díszítették. Az eredendően ténylegesen alkalmazott tárgyakat (fémlemezek, szőrmék) az ábrázolásokon (pl. címerkönyvekben, oklevélen), illetve később ennek nyomán magán a pajzson is, színekkel (az aranyat sárgával, az ezüstöt fehérrel), illetve festett mintákkal helyet-

A magyar nemesi címerek sajátos vonása a realiztikus, „elbeszélő” jellegű ábrázolás. Jó példája ennek a farkassal éjjeli ruhában harcoló Kistárkányi Dénes címere. A magyar nemesi címerek ábrázolásaira a törökökkel vívott harcok is jelentős hatást gyakoroltak.

tesítették. A pajzs borításaihoz kapcsolódó számos szabály idővel fellazult, így a címerekben további színek jelentek meg, valamint a színek és a fémek közvetlen egymás melletti használatának tilalma is enyhült. A pajzsmező különböző részei különböző ranggal bírtak, a pajzs felső harmada, illetve a pajzsderék közepe (*boglárhely*) számított a legelőkelőbbnek, ezért ide kerültek a leginkább hangsúlyozni kívánt elemek.

A címerek ugyancsak nélkülözhetetlenek tartott eleme a sisak, illetve annak díszítőeleme, a sisakdísz volt. A különböző formájú sisakokat kezdetben kendőkkel, tollakkal és egyéb tárgyak felerősítésével díszítették. Miután azonban a címerek megjelenítésében egyre inkább a grafikus ábrázolások kerültek előtérbe, a sisakdísz általában a pajzs legfontosabb elemének megisméltése, kiemelése képezte. A sisak helyén alkalmazott különböző típusú koronák, illetve egyházi kalapok rangjelző funkcióval bírtak. A hőség ellen védő, sisakra erősített textil az úgynevezett sisaktakaró formájában szintén a címerek kedvelt részévé vált. Az ábrázolásokon ez is egyre nagyobb, részletgazdagabb, díszesebb

Kistárkányi Dénes címere

lett. Ugyancsak a címerábrázolások révén terjedtek el olyan külső díszek, mint például a pajzsot tartó különböző mitikus, kitalált alakok (pajzs-tartók), illetve a címertulajdonos jelmondatát tartalmazó szalag.

A címereken található ábrák igen sokfélék lehetnek (növények, égitestek, keresztek, valódi és képzeletbeli állatok stb.), az ezekhez kapcsolódó jelentések értelmezésével a címerszimbolika foglalkozik. Szerencsés esetben a címeren szereplő ábrák jelentését, indokoltságát a címeradományozó oklevél megadja, de a legtöbb esetben az egyes alakoknak csak általános, szimbolikus magyarázatát ismerjük: oroslán, sas = bátorság, előkelőség; kard = vitézség; medve = erő). Gyakoriak az úgynevezett beszélő címerek, amikor a címerábrázolás a tulajdonos nevére vagy foglalkozására utal (pl. a kecske Kecskemét címerében), illetve ismerünk gúnycímereket is, amelyeket kifejezetten dehonosztató, lealacsonyító szándékkal készítettek, erre példa Gutthay Máté udvari bolond címerére 1582-ből.

A címerek megjelenésüktől kezdve kiemelt szerepet játszottak a történelem-

ben. A címertulajdonosok címerüket jogbiztosító céllal, mintegy tulajdonjegyként gyakran illesztették épületekre, bútorokra, ruhákra, könyvekre, ékszerekre, zászlókra, használati tárgyakra, hitelesítő eszközként pedig pecsétjükre. A címerek megőrkítették a családi kapcsolatok változását, a családi genealógiát, az uralkodói cí-

Kecskemét város címere

merek megőrizték a különböző területek feletti tényleges vagy vágyott fennhatóság emlékét, a címerek ábrái pedig számos kultúrtörténeti, hadtörténeti, viselettörténeti információt tartalmaznak. A heraldika a címerek tulajdonosainak azonosítása, a régi címerek felkutatása és megőrzése, a címerhasználat változásainak vizsgálata révén segíti a történettudományi kutatásokat. A címerek egyediségük révén azonosító szereppel bírnak, valamint beszédes emlékei a címertulajdonos sorsában bekövetkezett változásoknak, az adott korok értékrendjének és kultúrájának.

Késő középkori címer ábrázolások

